

HARSÁNYI LÁSZLÓ AZ OMIKE MŰVÉSZAKCIÓ ÉS TÁRSAI 1939-1944¹ Magánmenedékek

1939-ben, az első két zsidótörvényt követően az OMIKE (Országos Magyar Izraelita Közművelődési Egyesület) a Pesti Izraelita Hitközséggel (PIH) szoros együttműködésben létrehozta a Művészakciót a fellépési lehetőségeiktől, kenyerüktől megfosztott zsidó művészek számára. Ebben a nagyszerű kezdeményezésben 1944. március 19-ig 534 színész, énekes, zenész, táncos, festő, szobrász, író jutott bemutatkozási lehetőséghez és így szó szerint éltető levegőhöz. E hasábokon időről-időre bemutatok egy kis részletet a Művészakció létrejöttéről, szervezetéről, műsoraiból, írok másfajta segítő intézményekről és továbbra is szerepel majd egy-egy művész (vagy szervező) az akkor és ott fellépők, kiállítók közül.

A zsidótörvények nyomán tömegesen állásvesztésre ítélt zsidó színészek és zenészek az eddig bejutottakon kívül még kétfajta további menedéket találhattak 1939 után. Az egyiket a különböző, ma civilnek nevezett szervezetek – ideértve a szakszervezetek intézményeit – rendezvényei jelentették, a másikat a magánemberek által, nem egyszer otthon rendezett „estek”. Mivel ezekről a dolog természeténél fogva kevés adatot sikerült megtalálni, az itt ismertetett esetek csupán példaként értelmezhetők.

Még évekig megmaradtak - ha fogyatkozó számban is - a zsidó művészek fellépéseit lehetővé tevő különböző helyszínek, alkalmak és meghívások. Ezek

¹ Harsányi László társadalomkutató. MENEDÉKEK c. sorozatának 21. része is a mazsihisz.hu-n jelent meg először.

kívül estek a zsidótörvények korlátozó szabályain, de némi bátorság kellett ahhoz, hogy az egyre barátságtalanabbá váló politikai és társadalmi közegben zsidó művészek felléptetését megkockáztassák a különböző műsorok rendezői. Ilyen helyszín volt az Erzsébetvárosi Társaskör. A Társaskör története az 1880-as évekre nyúlt vissza, bár az is lehetséges, hogy azonos néven egymást követően több szervezet is alakult, illetve szűnt meg. Erre mutat például a *Pesti Hírlap* 1901 januárjában megjelent beszámolója arról, hogy ezen a néven új kör jött létre. Bizonyos, hogy az Erzsébetvárosi Társaskör a két háború között szorosan kapcsolódott a kerület zsidó polgáraihoz, erre utal a tagjai ellen 1922-ben elkövetett antiszemita indíttatású bombamerénylet is.

A Társaskör dísztermében mutatták be 1939 februárjában Harmath Imre új operettjét: a szerző műveit ekkor már csak az OMIKE Művészakció színpadán láthatták az érdeklődők. (A következő évszakban is műsorra tűztek Harmath Imre szerzte darabot.) Az előadáson olyan színészek léptek fel, akiket származásuk miatt nem vettek fel a Színész Kamarába – mint pl. Váradi Kató, Sarlai Imre, Ormos Béla –, és az OMIKE Művészakción kívül csak ilyen lehetőségek jóvoltából juthattak színpadra. A *Magyarság* című szélsőjobboldali lap meglehetősen ideges cikkben reagált is a zsidó színészek folyamatos szerepeltetésére.

Rendezvény az Erzsébetvárosi Társaskörben
(Színházi Élet, 1936. február 23.)

Jelen voltak a segítségnyújtásban olyan egyesületek is, amelyek nem kapcsolódtak szorosan a zsidó közösséghez (Vajda János Társaság, Mozart Egyesület, Szerdai Társaság stb.).

Egy-egy példa a fellépésekről: A *Magyar Nemzet* beszámolója szerint 1940 áprilisában a Vajda János Társaságban Demján Éva önálló előadóját rendezték meg. A *Magyar Zsidók Lapja* 1941 januárjában írt arról, hogy a Szerdai Társaság műsoros irodalmi délutánt rendez a Royal Szállóban, amelyen a Művészakció állandó szereplői – többek között Ascher Oszkár, Relle Gabriella, Ney Dávid – lépnek fel. (Az említett „Szerdai Társaság” mibenlétéről egyelőre nincs adatom.) A Mozart Egyesület 1941 májusában kamarazenei estet rendezett, amelyen olyan zsidó művészek léptek fel, mint Weinberg Ákos, Lukács Pál. Erről az *Újság* számolt be.

Lukács Pál
(Az Operaház emlék gyűjteménye)

Demján Éva
(Film, Színház, Muzsika 1973. augusztus)

Sok esetben szerepeltek szerződésüket veszített zsidó művészek a különböző *szakszervezeti, szociáldemokrata párti intézmények, munkásegyletek* által szervezett rendezvényeken, amelyekről a *Népszava* híradásaiban bőségesen lehetett olvasni. Relle Gabriella és Lendvay Andor például fellépett a Szociáldemokrata Párt 1940. évi május 1-i ünnepélyén, Faragó Panni és Nagy György 1940 decemberében a Kispesti Munkásotthonban szerepelt. 1941 februárjában hangversenyt tartottak az Újpesti Munkásotthonban, amelyben közreműködött Rózsa Vera, Palotai Erzsí és Flesch Imre. Ascher Oszkár előadott 1942 áprilisában a Vasasok estjén.

Palotai Erzsí
(OSZMI Archívum)

Nagyon kevés információ maradt fenn azokról a fellépési lehetőségekről, amelyeket *magántársaságok és magánszemélyek* kezdeményeztek zsidó színészek, zenészek számára. Naplókban, visszaemlékezésekben olvashatunk különös módokon rendezett előadásokról, vagy házi hangversenyekről. A szélsőjobbaldali lapok akkor hamar felfigyeltek ezekre – ami arra mutat, hogy elterjedt szokásról volt szó –, és úgy írtak róluk, mint egyfajta asztaltársasági programról. Például a *Magyarország* 1940. januárjában hosszan kesergett: „A zsidóság nem megy a szomszédba ötletért, ha pénzt akar csinálni, különösen akkor, ha régi, kedvenc színészeit és színésznőit kell megsegíteni. Mivel azok nyíltan nem léphetnek fel, hát felléptetik őket titokban. Így született meg a társadalmi akció a zsidó színészek és előadók javára. A megoldás alapja az asztaltársaságokban rejlik. Magyarországon régtől vannak asztaltársaságok,

amelyeknek tagjai a hónap egy-egy estéjére szabadságolt férjek, akik baráti körben kártyáznak, politizálnak. A zsidó asztaltársaságok azonban nem kuglidobálásra és Schiller-fröccs kortyolgatására alakultak. Céljuk a zsidó művészek szerepeltetése és anyagi javadalmazása, mint mondják: amíg az átmeneti idő tart és a viszonyok meg nem javulnak. Az ilyen asztaltársaságok vezetői egész estére kibérelnek egy kávéház vagy vendéglő különtermét, ahol azután az asztaltársaság tagjai [...] megjelenhetnek. Belépődíjat senki sem fizet, ellenben van műsormegváltás és kötelező menü. A kötelező menüből javadalmazzák tulajdonképpen a szereplőket. [...] Az étlapár és a kifizetett összeg közötti különbséget kapják a szereplők.”

A dolog természeténél fogva még ennél is kevesebb nyilvánosságot kaptak a lakásokban, házaknál rendezett előadóestek, házi muzsikálások. Radnóti Miklósné Gyarmati Fanni naplójában olvasható 1939. június 9-i keltezéssel a következő bejegyzés: „Mik este elmegy a Milchékhez, ahol »mecenáskodás« folyik. A szegény Szigeti színészt, Tibor jó barátját, többek között szintén nem vették fel a Kamarába, és most kis családi körökben olvas fel és ad elő zsidó novellákat, amikért egy pengő belépti díjat fizetnek, és így összeszed 50-60 pengőt.” Az említett Tibor nem más, mint Mészöly Tibor, aki 1939 előtt a Belvárosi Színházban játszott; barátja pedig Szigeti (Schwarz) Jenő, aki az OMIKE Művészakció előadásain is fellépett.

Szigeti Jenő
(OSZMI Archívum)

Heimlich (később Hernádi) Lajos zongoraművész is rendszeresen adott házi hangversenyeket, ezeket Heimlich későbbi munkaszolgálatos társa, Radnóti Miklós említi naplójában, 1940 decemberében.

Bächer Iván a Komor család Keleti Károly utcai lakásában rendezett előadásokról emlékezett meg egy írásában (Komorok. Egy pesti polgár család történetéből): „... a nagy belső lépcsős hallban gyakran léptek fel neves, de elhallgattatott művészek, mint Starker János, Ernster Dezső, Rév (Rauchwerger) Lili és Salamon Béla.”

Rév (Rauchwerger) Lili
(Gramofon, 2000.)

Nem csak Budapesten rendeztek ilyen házi előadásokat. A következő bejegyzés színhelye Szombathely: „Emlékezetesek a koncertek Szendééknél. (Bárdos Aliz hegedűművésznőről és férjéről van szó.) A negyvenes években a zsidó művészeket kiszorították a nagy koncerttermekből, privát lakásokban koncerteztek, így Szendééknél. Sok híres muzsikus lépett fel Szendééknél az előbb már említett házi »koncertteremben«, fellépett Jámbor Ági, Rózsa Vera, Starker János, Ernster Dezső, Dénes Vera és még sokan mások, akik nem jutnak eszembe.” (Forrás: Weiss András: A kezdet, II. *Életünk*, 2014. június, 81.)

Bárdos Alice
(www.szombathely.hu)

Talán nem szükséges indokolni, hogy az ilyen menedékekről fennmaradt ismeretek összegyűjtése, az igazi civil kurázi bemutatása milyen fontos adaléka lenne az 1939-1944 közötti szomorú időszak történetének. Az előbbieken ismertetett esetek – bízva abban, hogy sok-sok elfeledett segítő volt akkoriban – reményeim szerint csak szerény részét jelentették a tényleges menedékeknek.